

DORPEN MET GESCHIEDENIS IN GEMEENTE ZONDER VERLEDEN

Dr. A. Doedens

De fietser van Groenekan naar Maartensdijk die even voorbij Persyn om zich heen kijkt ziet aan de oostzijde een spoorweg en een autobaan van 20ste eeuwse makelij. Naar het noorden en zuiden toe kan hij de laat-negentiende eeuwse forensendorpen Hollandsche Rading en Groenekan vermoeden. Zichtbaarder zijn historische verschijnselen van aanmerkelijk ouder datum. Het veendorp Westbroek en de boerenbuurt Achttienhoven liggen in het zuidwesten. Het torentje van Maartensdijk is in het noordoosten te zien. Aan de westkant ligt de immense vrije ruimte van weilanden zover het oog kan zien. Ook deze zijn

mensenwerk, op de wildernis veroverd vijf eeuwen geleden of meer.

In het geografische hart van de gemeente Maartensdijk staand – op een plek zonder bebouwing! – wordt men geconfronteerd met grote verschillen. Dat kan ook niet anders, want onze gemeente is historisch gezien een willekeurige samenvoeging van kernen en gebieden die ieder hun eigen ontwikkeling en belang hadden.

Maartensdijk bestaat in zijn huidige vorm pas sedert 1957. Tegen de achtergrond van acht eeuwen ontginningsgeschiedenis van de streek kunnen wij spreken van een gemeente zonder verleden.

*Ets van
J. de Beijer
gezicht op kerk te
Maartensdijk met
wagenhuis*

In dat verleden lagen de dorpen, die samen de geschiedenis van onze gemeente vormen, trouwens voor de inwoners te ver van elkaar om een gevoel van nauwe wederzijdse betrokkenheid te kunnen veronderstellen. Maartensdijk bijvoorbeeld lag volgens een plaatsbeschrijving uit het midden der achttiende eeuw een uur gaans van Westbroek verwijderd.

INVLOEDEN VAN BUITENAF EN DE REACTIE VAN BINNENUIT.

Het waren invloeden van buitenaf die tot de vorming leidden van het huidige, zo willekeurig ontstane bestuurlijk conglomeraat Maartensdijk. Men denke aan de annexatiedrift van de stad Utrecht sedert 1911. Dit leidde tot de inlijving van een groot stuk van de gemeente in 1954. De in 1957 plaatsvindende annexatie van Westbroek door Maartensdijk kwam hier uit voort: deze was nodig om de gemeente "levensvatbaar" te houden.

De ontstaansgronden van deze bestuurlijke eenheid Maartensdijk verschillen wel erg van de historische processen die de woonkernen van de gemeente deden ontstaan.

Die woonkernen hadden een geschiedenis, een verleden waar men bewust rekening mee had te houden om als individu te kunnen overleven. Op de uitdaging en druk van buitenaf gaven deze dorpen hun eigen antwoord.

Om de geschiedenis van een dorp, streek of land beter te begrijpen, kan men deze uitstekend in het kader van "Uitdaging en Antwoord" plaatsen. Aan de hand van een paar voorbeelden wil ik voorzichtig wat van het "eigene" van de dorpen van Maartensdijk naar voren halen.

HEKSERIJ IN WESTBROEK: DE UITDAGING VAN DE "VOORUITGANG"

In 1651 stonden voor het Utrechtse Hof vijf inwoners van Westbroek en Achttienhoven – drie weduwen en een echtpaar – terecht op beschuldiging "tovenaar te zijn". Een van hen, de weduwe Hillichje Cornelis, zou de koeien van de Westbroeker boer Willem Jansz., bijgenaamd de "Schaapsmeerder", betoverd hebben evenals de echtgenote of "huisvrouw" van zekere Thonis Goverden, "herbergier aan de Clop". De laatste had het er niet bij laten zitten en de "heks" Hillichje met geweld gedwongen haar daden door een "godslasterlijke zegening" teniet te doen. De rechtbank was er niet blij

mee. In de Republiek en ook in het gewest Utrecht was de heksenwaan in de vroege zeventiende eeuw sterk op de terugtocht. Goverden had door zijn gedrag "zwakke mensen" in de verleiding gebracht, meende het Utrechtse Hof. Hem werd verboden nog ooit geruchten over hekserij en toverij te verspreiden of iemand "voor hoofd, ofte achter rugge" voor heks of tovenaar uit te maken. Bij herhaling zou een voorbeeld gesteld worden.

Het moet voor de gemeenschappen Westbroek en Achttienhoven, hoe dicht ze ook bij de grote stad Utrecht lagen, een ongehoord progressief vonnis zijn geweest. Ondanks hun ligging onder de rook van de Domstad, waren Westbroek en Achttienhoven "afgelegen" oorden, "gesloten gemeenschappen" die niet alles uit de "stad" in dank accepteerden.

Waaruit blijkt dat mijn laatste bewering juist is? Zij is niet echt te bewijzen: daarvoor ontbreekt het nog aan lokaal onderzoek. Zij is wel aannemelijk te maken. Ik geef een drietal argumenten.

1. Men had niet alles uit de stad als positief leren beoordelen. Uit de stad kwamen bv. ziektes, epidemieën waarin men de straffende Hand Gods ontwaarde. In zijn "Diarium" bericht de zestiende-eeuwer Arend van Buchell bij de maand juli 1598: "Hier en daar brak hier ter stede de pest uit...op het omliggende platteland tastte de ziekte Het Goy, Westbroek en Breukelen aan".
2. Bij ontstentenis van modernere vormen van vervoer lag het "dichtbije" Utrecht voor velen tot diep in de negentiende eeuw nog altijd anderhalf uur lopen weg.
3. De dorpen lagen in een streek die tot in de vijftiende eeuw nog grote stukken woeste grond kende en waar de woonkernen steeds verder het woeste land in waren geschoven. De gedachte aan het Amerikaanse "Wilde Westen" – met zijn bewoners die aan de rand

van de wildernis woonden – is hier niet vreemd. Dit gebied van harde arbeid voor laag loon – in de zeventiende eeuw werd de turfproduktie steeds belangrijker – had zijn eigen sociale wetten.

Men kan aannemen dat (het geloof in) hekserij juist in de afgelegen, traditionele oorden voorkwam. De heksenwaan richtte zich in dit soort buurtschappen vooral tegen personen aan de rand van de gemeenschap. Nogal eens waren arme weduwen het slachtoffer. Drie van de vijf van tovenarij beschuldigden maakten deel uit van deze categorie.

De "progressieve" uitdaging van het Utrechtse Hof is naar alle waarschijnlijkheid niet echt beantwoord. Isolement, sociale saamhorigheid en geloof in dezelfde tradities bleven na het jaar van het Utrechtse vonnis, 1651, zeker bestaan. De atmosfeer waarin heksenwaan kon opbloeien veranderde toen niet spoorlags. Belangrijker dan een vonnis in de stad geveld, was de maatschappelijke eensgezindheid die voor het leven op het land een noodzakelijke voorwaarde leek.

DE UITDAGING VAN OORLOG EN WATER IN MAARTENSDIJK

Ziekte, water en oorlog waren – evenals in Westbroek – de voornaamste vijanden van de boerenbevolking van Maartensdijk. In de rekeningen van de Utrechtse Domfabriek is sprake van een dijkdoorbraak in 1503/4. Een binnendijk in dit veengebied brak door, waarschijnlijk een gevolg van hoge waterstanden na dooi, en het land kwam onder water.

In juli 1588 vielen volgens Arend van Buchell gewapende benden uit de stad Westbroek en Maartensdijk binnen. "De dorpers trachtten zich te verdedigen. Een paar huizen werden in brand gestoken en aan beide zijden vielen enige doden. Eindelijk trokken de beide (aanvoerders) zich nijdig in de stad (Utrecht) terug". Mogelijk hebben we hier te maken met

calvinistische actie tegen het nog steeds katholieke platteland. Maartensdijks eerste predikant stamt immers uit het laatste decennium van de zestiende eeuw. Hetzelfde geldt voor Westbroek.

In de zeventiende eeuw raasde een andere verwoesting over het platteland rond Utrecht. De legers van de Franse koning Lodewijk XIV waren in 1672 de Republiek binnengevallen. Zij drongen door tot de Domstad. In 1672/3 werden vijf bruggen in de polder Maartensdijk afgebroken; het hout was nodig voor de (Franse) belegering van Naarden. (Deze bruggen werden kort hierna vervangen door stenen exemplaren.) Daarnaast waren inkwartieringen en plundering aan de orde van de dag. Het jachthuis van Utrechts laatst erkende bisschop, Frederik Schenk van Toutenburg, ging in vlammen op. Volgens het verhaal door troepen van de Republiek die in het buiten de Franse aanvoerder Luxembourg hoopten te vinden.

Tegen het oorlogsgeweld was weinig te doen. Tegen het water des te meer. Er was sedert de middeleeuwen een krachtig waterschapsbestuur, dat tot 1866 in handen van het gemeentebestuur was (tot het eind van de achttiende eeuw "schout en schepenen" geheten). Hetzelfde was het geval in Westbroek, waar schout, schepenen en geërfden samen de "schouw" deden totdat de "geërfden" (grondeigenaren) hierover in 1662 bij de heer van Westbroek hun beklag deden. Vanaf dat moment waren het de grondbezitters die de waterschapszaken daar regelden, samen met hun heer.

Men kon niet anders dan de onvermijdelijkheid van de oorlog accepteren. De uitdaging van het water kreeg in Maartensdijk echter een effectief antwoord. Nergens lezen we in de bronnen immers meer over overstroming of wateroverlast in de vroege nieuwe tijd.

Gezien de organisatie van de betrokkenen was het ook een lokaal "eigen" antwoord.

DE UITDAGING VAN PARTIJKEUZE: EEN GRENSKWESTIE BIJ DE HOLLANDSCHE RADING

De grote dingen van de dag gingen zoals we zagen ook het platteland van onze gemeente niet ongemerkt voorbij. Dat gold ook voor het noordelijke deel van onze gemeente. Zo was het huidige Hollandsche Rading betwist gebied in een van de grote ruzies van de Nederlandse middeleeuwen. Waar lag de grens tussen grafelijk Holland en Bisschoppelijk Utrecht? Sedert 1280 behoorde Het Gooi tot de invloedssfeer van Holland. Dat betekende nog niet, dat de grenzen onbetwist waren. In de tiende en elfde eeuw had men aan de grensstreek weinig waarde gehecht. In de veertiende en vijftiende eeuw werden de verveningen echter steeds belangrijker, dezelfde verveningen die Westbroek(ers) en Maartensdijk(ers) hun bestaan gaven. De bewoners van de grensstreek kregen ruzie met elkaar, een twist die door graaf en bisschop werd overgenomen. In de zestiende eeuw raakten deze problemen op de achtergrond, omdat zowel Holland als Utrecht deel uit gingen maken van de Oostenrijks-Bourgondische erflanden. Een belangrijk jaartal is 1527; toen raakte de Utrechtse bisschop zijn wereldlijke macht kwijt aan keizer Karel V.

In 1471 kwam een gemengd Utrechts-Hollandse commissie bijen om de grenskwestie op te lossen. Holland had duidelijke wensen: "De grens en afscheiding moet lopen via de Leeuwenpaal (bij Eemnes), door de Vuurse over Wernaers hofstede (het huidige Drakenstein) dan in een rechte lijn naar de hofstede van de abdis van Elten en vervolgens dwars door de venen door het "Hoddemeer" en het "Coddemeer" tot aan Breukelerveen, tot de grenspaal bij "Melys van Sijlen" (Mijnden)".

Voor de helderheid werd een en ander op een kaartje aangegeven. Noch in deze tekst, noch op de schetskaart is sprake van

bewoning op de plaats van het huidige dorp Hollandsche Rading. Wel staan "Oostveen" en de "Riddervenen" (Maartensdijk en De Bilt) aangeduid. Op de vraag: "hoe reageerden de inwoners van Hollandsche Rading op de uitdaging van de Hollands-Utrechtse grenskwestie?" is maar één antwoord mogelijk. Zij reageerden niet, want het dorp bestond nog niet, er is althans niets van terug te vinden.

MODERNE UITDAGING: HOLLANDSCHE RADING EN GROENEKAN

Hollandsche Rading en Groenekan zouden hun bloei vooral danken aan een andere uitdaging of stimulans van buitenaf: de komst van de spoorwegen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Toen werd de gemeente Maartensdijk een van de meest bevoorrechte spoorweggemeenten van ons land. Er waren vijf halteplaatsen voor de trein. In 1863 kwam de lijn Utrecht-Amersfoort-Zwolle over Maartensdijks grondgebied te lopen. De halteplaatsen van het spoor kwamen echter aan de vanaf 1869 aangelegde lijn Utrecht – Hilversum (Amsterdam). De haltes waren: Groenekan-West, Groenekan-Oost, Nieuwe Wetering, Station Maartensdijk en Hollandsche Rading. Drie van de vijf stopplaatsen bedienden de forensenwijken Hollandsche Rading en Groenekan, die zonder de komst van het spoor nooit hun huidige vorm gekregen zouden hebben.

CONCLUSIE

Ik hoop, dat dit verhaal een paar dingen duidelijk gemaakt heeft. In de eerste plaats: de geschiedenis van de dorpen van onze gemeente wordt alleen maar begrijpelijk als men de invloeden van buitenaf onderzoekt. In de tweede plaats: die invloeden van buitenaf kunnen tot verrassende lokale ontwikkelingen leiden, die het bestuderen van het lokale verleden heel boeiend maken. In de derde plaats: er is werk aan de winkel voor onze jonge historische vereniging.